

найважливіші молитви, але й головні догмати, як вони викладені були у малому катехізисі. Нове, розширене релігійне виховання було побудовано наступним чином: 1-й клас – поглиблення знань, перевірених на вступному іспиті шляхом вивчення священної історії Ветхого завіту із читання найважливіших місць (наприклад, Книг пророків); 2-й клас – вивчення Нового Завіту; 3-й клас – великий катехізис (перша половина, до 8-го члену Символу віри); 4-й клас – продовження катехізису та введення в літургику; 5-й клас – катехізис до кінця та літургика із текстами найважливіших молитов святої літургії та із Кольорової та Постної Триодеї; 6-й клас – історія Східної Церкви та Руської Церкви; 7-й клас – повторення найважливіших тем всього навчального матеріалу. Крім того, наказано було вивчати на уроках латині твори отців Церкви (наприклад, Клімента, Кіпріана, Августина, Тертуліана). Навчальним матеріалом при вивченні грецької мови мали слугувати також творіння східних отців Церкви (наприклад, Василя Великого, Іоанна Златоуста, Григорія Богослова та інш.). Програма релігійної освіти в повітових училищах та нижніх парафіяльних школах не змінилась, було тільки рекомендовано в повітових училищах тренуватися у церковному співі [2, с. 99].

Із приходом на престол Олександра II ситуація в сфері освіти в Запорізькому краю суттєво не змінювалась до 60-х рр. ХІХ ст. Було видано декілька указів, що стосувалися світських навчальних закладів, які не підпорядковувалися Синоду – „Положення про жіночі училища відомства Міністерства Народної освіти” (1858), „Положення про училища військового відомства” (1858), „Положення про спеціальну освіту в інженерних військах” (1860) та інші. Проте, в цілому, ситуація із участю православного духовенства в системі світської освіти залишалася традиційною.

Таким чином, у період з середини ХVІІІ – до середини ХІХ ст. на Запоріжжі не було побудовано розгалуженої системи світських навчальних закладів, яка б охопила значний відсоток православного населення краю, але в тих освітянських установах, які існували, основою всього морального виховання було вивчення Закону Божого, до викладання якого широко залучалося православне духовенство. Найбільшу увагу релігійному вихованню приділяли у навчальних закладах нижньої ланки освіти. Взагалі, роль духовної освіти, а краще сказати, виховання, полягала в утриманні населення у покорі, відволіканні від небезпечних для уряду поглядів, у зв'язку з чим зміст духовної освіти у світських навчальних закладах постійно корегувався.

Джерела та література

1. Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті ХVІІІ – середини ХІХ століття. – Запоріжжя, 2004.
2. Смолич І.К. История русской церкви. 1700–1917. Пер. с нем. – М., 1997. – Ч. 2.
3. Грахов Я., Веребрюсов С. Краткий историко-статистический обзор Екатеринославской гимназии и подчинённых ей учебных заведений. – Одесса, 1856.
4. Локоть Ф. Столетие Екатеринославской классической гимназии 1805–1905 гг. Краткий исторический очерк. – Екатеринослав, 1908.

Summary

This article exposes the structure of theological education in secular educational institutions in Zaporozhye region since the second half of ХVІІІ till the first half of ХІХ century. It reveals substance of theological upbringing during working hours and beyond them as well as shows problems which had been characteristic for this kind of education. In the article was analyzed especial features of religious upbringing which sets apart for Zaporozhye region during mentioned age.

О. С. Любанська

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ У ЗАПОРІЗЬКОМУ КРАЇ В ХІХ СТ.

Територія Запорізького краю є складовою частиною поліетнічного та полірелігійного Північного Приазов'я. Подібна релігійна строкатість обумовлювалась тим, що в умовах колонізаційних процесів кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. склад місцевого населення постійно поповнювався представниками багатьох етнічних груп та конфесій. Окрему нішу посідали протестантські рухи. У межах даної статті детально буде розглянуто особливості зародження та подальшого функціонування осередків такої протестантської християнської течії, як баптизм.

Серед найсуттєвіших досліджень, дотичних до даної проблематики можна виділи роботи з історії російської Церкви М.М. Нікольського [1], монографію під редакцією І.П. Аносова “Народи

Північного Приазов'я" [2], роботи О. Константинова з історії баптистського руху в Російській імперії [3] тощо.

Термін "баптист" утворився від грецького "баптизо" і означає хрещення через занурення у воду. Баптисти заперечують хрещення немовлят і закликають до свідомого хрещення після духовного просвітлення. Як і інші протестанти, вони визнають Біблію. Дотримуються принципів всезагальної святості членів общини і самостійності кожної окремої церкви. Пресвітер (пастор) общини не має абсолютної влади і всі важливі питання вирішуються на загальних зборах [4, с. 357].

Головними проводирями баптизму в Північному Приазов'ї були переважно німецькомовні колоністи та представники молоканської секти.

Передумовами появи та подальшого розвитку євангельського християнства (загальна назва баптизму) на теренах Російської імперії можна вважати закріплення Росії у Північному Причорномор'ї та Приазов'ї і відповідну колонізаційну політику в регіоні. Для заселення нових територій уряд Катерини II запросив іноземних колоністів (переважно німецькомовних), серед яких основну частину складала меноніти і частково лютерани з Пруссії та Данцигу. Запрошені меноніти отримали певні пільги та привілеї. Зокрема, їм була надана свобода віросповідання, земельний наділ в розмірі 65 десятин на один двір, звільнення від військової служби тощо [2, с. 28].

У період з 1789 по 1815 роки їх колонії утворили два менонітських осередки: Хортицький (18 колоній) та Молочанський (40 колоній) [3].

Загалом, меноніти – це представники одного з напрямків євангелізму, заснованого в XVI ст. Менно Сімансом. Першим районом розселення менонітів була територія сучасної Бельгії, звідки вони, під тиском інквізиції, переселилися до Польщі. За етнічною приналежністю перші меноніти були фризями та фламандцями. Після поділів Польщі території проживання менонітів перейшли до Пруссії, від уряду якої зазнавали утисків і змушені були шукати нове місце проживання. Отже, меноніти відносяться до німецькомовних колоністів, однак не є етнічними німцями [5, с.10].

Всі переселення німецькомовних колоністів на межі XVIII–XIX ст. були продиктовані виключно господарсько-економічними цілями. Однак після війни з Наполеоном причини переселення дещо змінилися. Християни Заходу порівнювали Наполеона з апокаліптичним "звіром з безодні". Після розгрому його армії імператора Олександра I почали називати "білим янголом" [3]. До цього також приєдналися трактування німецького богослова Бенгеля про термін другого пришестя Христа. Вказувався приблизно 1836 рік [6, с.7]. Одразу ж з'явилися "пророки", які вказували на конкретне місце пришестя, і, за певними розрахунками, воно припадало саме на Південну Україну, у тому числі й на Північне Приазов'я. Доступ до цього регіону було відкрито колонізаційною політикою уряду Російської імперії. Ці "пророкування" спричинили нову хвилю переселення до краю [7, с.13].

Виникненню та розповсюдженню баптизму серед українців передували певні зміни у релігійному світосприйнятті нащадків перших німецькомовних колоністів. Серед російських німців сформувалися дві так звані штунди (від нім. "stunde" – година): штунда пієтична, розвитку якої сприяв німецький пастор Йоган Бонекемпер; та штунда, яка виникла вже безпосередньо на південноукраїнських землях серед лютеран та менонітів. Остання формувалася на початку в формі "вюстовських гуртків". Едуард Вюст, лютеранський пастор, приїхав до Росії в 1845 р. на запрошення менонітської общини колонії Нейгофунг Бердянського повіту. Його приїзд був спричинений духовною кризою внаслідок того, що в 1836 р. не відбулося очікуваного другого пришестя Христа. Не зважаючи на те що він був охрещеним в дитинстві лютеранином, що суперечило вченню менонітів, Вюст вів надзвичайно активну і плідну проповідницьку діяльність. Поступово з менонітів виокремлюється нова релігійна община – так звані "братські меноніти" або новоменоніти. Їх проповідники почали листування з німецьким баптистським Союзом м. Гамбург і перейняли певні баптистські догми [6, с.19].

Також до передумов виникнення євангелістського руху в Північному Приазов'ї можна віднести видання російськомовного Нового Заповіту і повної Біблії в 1856–1876 рр. Хоча й до цього в Росії існувала Біблія, однак складена вона була церковнослов'янською мовою, що фактично унеможливлювало її вивчення простим людям.

Перші безпосередньо євангельсько-баптистські організації виникли в Російській імперії в 60–80 рр. XIX ст. в чотирьох відокремлених один від одного регіонах: на півдні України (Херсонська, Катеринославська, Київська губернії), в Закавказзі, Петербурзі та в Таврійській губернії. В межах дослідження особлива увага буде звернута на баптистські осередки окремих повітів Таврійської губернії.

Історично в межах Мелітопольського та Бердянського повітів склалися сприятливі обставини для виникнення баптистських общин. Саме тут знаходився центр "євангельського пробудження" серед німецьких колоністів, які проживали безпосередньо поруч з молоканами та православними. Саме тут виникла перша група штундистів менонітського толку, хоча й недовговічна, серед місцевих православних [3]. Для українських баптистів перехідним етапом став штундизм. Для

молокан Таврійської губернії таким перехідним етапом були новомолукани – євангельські християни-захаровці. Захаровці виникли в 1867 р. на основі віровчення, складеного Зиновієм Захаровим. На відміну від баптистів, захаровці пропагували хрещення не лише дорослих, а й немовлят від віруючих батьків [1, с.447].

За пропозицією німецьких новоменонітів Й. Вілера та П. Фрізена була скликана спільна баптистсько-новоменонітська конференція в колонії Рюкенау, Таврійської губернії, яка тривала з 20 по 22 травня 1882 р [6, с.64]. Це була перша конференція для російсько-українських віруючих євангелістського напрямку. На неї прибули близько 50 представників фактично від усіх баптистських та новоменонітських общин. Дев'ятнадцять з них були представниками російсько-українських общин. За складом представників цю зустріч у Рюкенау можна вважати першою Всеросійською конференцією баптистів. Головна увага на конференції приділялась благовістю. Для цього було обрано Комітет по благовісті, який очолив Й. Вілер, а до складу Комітету увійшло 11 осіб. Серед них були І. Рябошапка, М. Ратушний, Г. Кушнеренко, В. Павлов. Комітет мав власну касу для витрат на благовістя.

Наступним кроком для зближення общин та євангелістських течій в імперії загалом, та у регіоні зокрема, став з'їзд в с. Нововасилівка Таврійської губернії. На цьому з'їзді було утворено Всеросійський Союз баптистів. За умовами того часу з'їзд було названо "Конференція Союзу віруючих, охрещених християн, або, так званих, баптистів Південної Росії та Кавказу". Цей з'їзд тривав з 30 квітня по 1 травня 1884 р. На ньому були присутні 33 делегати та 6 гостей. Гостями були євангельські християни-захаровці на чолі із З. Захаровим. Організаторами Всеросійського Союзу баптистів стали представники таких общин: Нововасилівської, Астраханської, Новоспаської, Темирхаджи (Крим), Новософіївської російської, Ейнлазької російської, Молочанської німецької, Любомирської, Карлівської, общини с. Основа та Петербурзької [3]. Зупинимось детальніше на історії виникнення декількох з наведених общин, а саме тих, які були розташовані на території Північного Приазов'я.

Молочанська німецька община була заснована вісімнадцятьма вихідцями з менонітської церкви 6 січня 1860 р. 30 травня відбулося обрання пресвітера. Ним став Г. Гюберт, який мав значну пошану серед віруючих. 5 червня відбулося рукопокладання служителів у цій новій общині. Про общину в Новософіївці наразі знаємо лише, що вона знаходилась десь поблизу від Молочанської. У с. Нововасилівка (на р. Молочна) баптистська община утворилась у 1878 р. Це була перша баптистська община в Таврійській губернії [3]. Роком раніше туди прибув Олександр Сторожев. Він своїми бесідами навернув пресвітера тутешньої молочанської общини Андрія Стоялова до баптизму. Незабаром утворилась нова община баптистів, пресвітером якої було обрано Стоялова. За запрошенням Стоялова поселення молочан Нововасилівку та Астраханку упродовж 1880–1882 рр. з проповідями відвідували В. Павлов, Й. Вілер, І. Рябошапка тощо. Проповіді не проходили даремно і общини селищ Нововасилівка, Астраханка та Новоспаське швидко збільшувались. В Астраханці в 1886 р. пресвітером став Ф. Балихін. Також в Астраханці діяла семінарія, в якій можна було отримати відповідну духовну освіту. Саме ці общини й здійснили значний вплив на розвиток баптизму в регіоні [6, с. 11].

Повертаючись до з'їзду 1884 р. в с. Нововасилівка слід зазначити, що головував на з'їзді Йоганн Вілер, допомагав йому Іван Каргель, секретарями були М. Ханін та М. Колосков. Серед учасників з'їзду не було представників від общин Кавказу, однак вони надіслали певні пропозиції поштою. Для розгляду були запропоновані 24 питання, які поділили на три групи: питання, що стосуються проповіді Євангелія; догматичні питання; питання, що стосуються влаштування церков. За першою групою питань було визначено райони діяльності благовісників і обрано Комітет по благовістю. Головою Комітету знову став Й. Вілер, а касиром – Й. Ісаак. Для благовістя визначили такі регіони: чотири повіти Херсонської губернії, один повіт Чернігівської, два повіти Катеринославської, Таврійську губернію, на Кавказі – м. Владикавказ, м. Тифліс та Закавказзя, а також Кубанський регіон та Причорномор'я. Благовісниками в ці регіони направили М. Ратушного, І. Рябошапку, В. Колодіна, А. Стоялова, Г. Кушнеренко, В. Іванова та В. Павлова [7, с. 456].

Щодо догматичних питань, то на з'їзді були визнані помилковими дії пригунів. Було рекомендовано общинам рукопокладати пресвітерів. Питання про хрещення залишалось відкритим. Було прийнято рішення, що питання про проповідкування Євангелія, ухвалені на з'їзді, є обов'язковими для прийняття всіма общинами. Також на з'їзді вирішувалось питання про голову Всеросійського Союзу баптистів. Ним обрали Й. Вілера.

Загалом рішення цього з'їзду визначили напрямки розвитку російсько-українського баптизму на наступний період.

З вересня 1894 р. Міністром Внутрішніх Справ був виданий циркуляр, де було сказано, що Міністр "відповідно до повідомленого йому статс-секретарем Побєдоносцевим визначення Синоду, визнав секту штундистів однією з найнебезпечніших в церковному та державному відношенні" [6,

с. 60]. 90-ті рр. XIX ст. стали періодом гонінь та репресій для багатьох відомих пресвітерів і благовісників. Подальшого піднесення баптистських рух зазнав лише в XX ст.

На завершення слід зазначити, що перші євангельські общини, які виникли на теренах Російської імперії загалом, та Північного Приазов'я зокрема, відзначалися значною самобутністю. До характерних рис місцевих баптистів можна віднести наступне: наявність перехідних ланок до баптизму – християн-захарівців та штундистів; процес засвоєння класичних баптистських принципів не був однаковим – жодна з місцевих общин не перейняла їх у готовому вигляді; перші общини євангельського напрямку від початку мали різні назви – вихідці з менонітів називалися “братськими менонітами”, вихідці з лютеран одразу прийняли назву “баптисти”, вихідці з молокан називалися спочатку “християни, охрещені за вірою”, а пізніше – “баптисти” тощо.

Наприкінці відзначимо, що висвітлені процеси формування баптистського руху, як складової частини протестантської спільноти у Запорізькому краю є лише окремою складовою частиною комплексного дослідження з історії міжконфесійних відносин у регіоні, створення якого наразі триває.

Джерела та література

1. Никольский Н.М. История русской Церкви / Предисл. А. А. Круглова. – Минск, 1990.
2. Народи Північного Приазов'я / М-во освіти України, Запорізький обласний інститут удосконалення учителів, Мелітопольський державний педагогічний інститут; Б.М. Кочерга, Л.В. Афанасьєва, В.М. Александров та ін. – Запоріжжя, 1997.
3. Константинов А. История баптистского движения // Библиотека Якова Кротова: <http://www.krotov.org>.
4. Митрохин Л. Баптизм: история и современность // Митрохин Л.М. Философско-логические очерки. – СПб., 1997.
5. Лях К.С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Донецький національний університет. – Донецьк, 2005.
6. Коваленко Л. Облако свидетелей христовых для народов России в XIX–XX вв. – Сакраменто, 1996.
7. Лешан В.В. Лики христианского сектантства. – К., 1988.

Summary

This article is about the peculiarities of the forming of Baptist's communities as part of the Protestant movement in Zaporizhzhya region. The chronology of our research is the 19th cent. Besides the main accent in our article on the prerequisite of the emerge of the Baptists at this region and the mechanisms of the organization the first communities.

М. В. Бєлікова (Романюк)

ТВАРИННИЦТВО В МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

На сьогодні у вивченні історії Південної України відбуваються якісні зрушення у підходах, методах наукового пошуку. Зберігся інтерес до історичного краєзнавства, де серед найбільш актуальних проблем виділилася тема долі різних етносоціальних спільнот, зокрема менонітів. Зазначимо, що нині в Україні діють лише дві громади менонітів, а саме в Запорізькій області.

Історіографія історії менонітських колоній півдня України характеризується достатньо представницьким доробком. Проблема розроблялась вітчизняними і закордонними авторами в контексті досліджень з історії іноземних колоній, в тематичних дослідженнях з історії колонізації і господарського розвитку Південної України та інших. Серед перших праць вітчизняної історіографії, у яких ішлося про менонітські колонії, були роботи А. Скальковського, О. Клауса, Д. Багалія. А. Скальковський розглядав менонітські колонії як складову історії регіону, він перший звернув увагу на те, що з менонітами в південноукраїнський регіон прийшла худоба нової породи, але справедливо зазначав, що меноніти сторонилися чужих і через це їхній вплив на регіон був мізерний [1, с. 417–418].

У 1868 р. з'явилася серія статей О. Клауса “Сектатори-колоністи в Росії”. Робота була однією з перших спеціальних праць з історії всіх іноземних колоній, що було другим напрямком досліджень з історії менонітських колоній. Автор, німець за походженням, цікавився більше німцями (католиками і лютеранами) і окремо виділяв менонітів. Дослідник вважав необхідним виявити можливості для практичного використання господарського досвіду німців і менонітів у навколишніх селян [2].